

Beata Duda, Ewa Ficek

Instytut Językoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Kolokacje pronominalne jako źródło tożsamościowych odniesień (na materiale relacji świadków powstania warszawskiego)

1. Wprowadzenie

Powstanie warszawskie uważa się obecnie za jeden z ważniejszych fragmentów naszej historii, a równocześnie za dość dobrze w polskim społeczeństwie znane, szeroko dyskutowane i przypominane w nowych wciąż kontekstach wydarzenie drugiej wojny światowej, będące – zdaniem Piotra T. Kwiatkowskiego – symbolem waleczności, bohaterstwa, patriotyzmu oraz poświęcenia dla ojczyzny [Kwiatkowski 2010: 174; zob. też np. Szacka 2006: 184; Kwiatkowski 2008: 276; Karkowska 2018: 111]. Z kolei Maria Kobielska stawia taką oto tezę:

[...] jak w badaniach humanistycznych mówi się o zjawisku zwanym z angielska *memory boom* – tak możemy we współczesnej kulturze polskiej zauważyć inny, bardziej konkretny *boom* (*Rising '44 boom?*): narastającą falę tekstów/praktyk, dla których powstanie warszawskie staje się ważnym punktem odniesienia. [Kobielska 2016: 169]

Dociekania skupione na zmiennych losach pamięci o powstaniu (jako fikcji dziejowym celowo przemilczanym i/lub zjadliwie krytykowanym w okresie PRL-u, natomiast później stopniowo przywracanym pamięci zbiorowej¹) nie tylko wskazują na przyczyny czy konsekwencje przemiany, jaka się dokonała w sposobie jego postrzegania, lecz również pozwalają skonstatować, że

1 Wątek ten z konieczności traktujemy skrótowo. Na temat kontrowersji związanych z rozpatrywanym fragmentem kanonu pamięci narodowej zob. Szacka 2006: 170–186; Napiórkowski 2016: *passim*. Por. też określenie zaproponowane w tym kontekście przez Iwonę Kurz – „pamięć przepisana” [Kurz 2007: 163].

w kształtowaniu obrazu zrywu niepodległościowo-militarnego, o którym mowa, znaczną rolę odgrywa przekaz bezpośredni, tj. relacje świadków [Szacka 2006: 180–181]. Za Astrid Erll powtórzmy: „autobiograficzne wspomnienia są konstruktami i służą samookreśleniu” [Erll 2018: 172]. Innymi słowy, funkcją tego typu autonarracji jest m.in. „tworzenie i aktualizowanie tożsamości jednostki, praca nad nią” [Kępiński 2016: 58], co w przypadku pozostawiającego swe świadectwo, choć – dodajmy także – odchodzącego już², pokolenia uczestników powstania warszawskiego wydaje się szczególnie interesujące (a tym samym warte badawczego oglądu) z uwagi na obserwowane w tak rozpoznanym obszarze przesunięcie: od wymuszonego przez okoliczności ukrywania tożsamości powstańczej aż po jej dzisiejsze (różnie zresztą manifestowane) kompulsywne odzyskiwanie³. Koncentracja na przekazie bezpośrednim otwiera przed badaczami (również językoznawcami) obiecujące perspektywy poznawcze także z tego powodu, że w tym ujęciu „[t]o człowiek jako jednostka doświadczająca staje się odniesieniem w rekonstruowaniu prawdy historycznej” [Sieroń-Galusek 2019: 89].

2. Pytania badawcze i konteksty teoretyczne

Odpowiedź na pytania o to, jak ujawniana jest tożsamość⁴ uczestników powstania warszawskiego, jakie elementy w niej dominują, co ją determinuje, wymaga przywołania i krótkiego choćby omówienia trzech kluczowych dla naszych rozważań, nierozzerwalnie ze sobą powiązanych kategorii [por. Nora 2001; Klein 2003]: tożsamości, a ponadto wspólnotowości oraz pamięci. Zakładamy bowiem, że autoidentyfikacji wspominających towarzyszyć może niejaka oscylacja między tym, co w powstańczej pamięci jednostkowe/odrębne, a tym, co wspólne/kolektywne i powtarzalne – o czym więcej w dalszej części opracowania.

Pierwsze z wymienionych wyżej pojęć stanowi w zasadzie fundament myślenia o ludzkiej egzystencji. W najprostszym rozumieniu tożsamość można sprowadzić do próby udzielenia odpowiedzi na pytanie „kim jestem?”, jed-

2 Marcin Napiórkowski interpretuje to jako przykład zjawiska szerszego – „ucieczki przeszłości” [Napiórkowski 2018: 18], łączącego się ponadto z erupcją stłumionych niegdyś wspomnień [Karkowska 2018: 112–113].

3 Owo odzyskiwanie utraconej bądź skrywanej tożsamości odnosi się zresztą zarówno do żywych, jak i do poległych uczestników powstania [zob. Napiórkowski 2016].

4 Wybór tego, a nie innego terminu, który bywa odmiennie konkretyzowany w obrębie różnych dziedzin naukowych (psychologii, socjologii czy filozofii) i konkuruje z wieloma innymi określeniami, uzasadnia przekonująco Marta Wójcicka. Autorka akcentuje jego wymiar komunikacyjny [Wójcicka 2016: 57]; wydaje się to zbieżne z celem naszych dociekań.

nakże refleksja naukowa na temat tego fenomenu jest znacznie bardziej złożona. Pojęcie to może być poza tym zestawiane z takimi zjawiskami bądź pojęciami, jak osobowość, indywidualność, unikatowość, odrębność [Brzezińska 2006: 54], co skłania do profilowania tożsamości w nastawieniu na JA, ale także z identycznością i przynależnością, czyli właściwościami odsyłającymi do opozycji JA – MY⁵. To ostatnie rozróżnienie, będące ważkim wątkiem dalszych analiz, należałoby uzupełnić, przywołując jeszcze koncepcje tożsamości jednostki/indywidualnej/osobistej oraz tożsamości społecznej/zbiorowej/grupowej [por. Jarymowicz 2000; Kłoskowska 1992] albo projekty scalające oba ujęcia, czego przykładem jest bliska nam definicja Jerzego Nikitorowicza łącząca „elementy osobowe systemu jednostki z centralnymi wartościami kultury grupy, do której jednostka należy” [cyt. za: Waszczyńska 2014: 51–52]. Nie sposób nie wspomnieć wreszcie o tym, iż tożsamość urzeczywistnia się m.in. przez wypowiedzi podmiotu (*vide: tożsamość narracyjna*). Jak zwykle się sądzić, opowiadając o swoim życiu, dzięki narracji nadajemy sens własnym doświadczeniom, łączymy zarazem wizję przeszłości z terażniejszością. Podkreślenie narracyjnego charakteru tożsamości (na bieżąco redefiniowanej i weryfikowanej w autonarracjach) implikuje też pojmowanie jej jako czegoś „zadanego”, wymagającego ciągłego wysiłku [Machowska 2015: 43, 45; Bartosz, Zubik 2010: 312].

Kolejną kategorią mającą niebagatelny wpływ na formowanie się samoświadomości jednostki, istotną w kontekście namysłu nad napięciami występującymi na linii: tożsamość jednostkowa (JA) – tożsamość zbiorowa (MY) jest wspólnota lub wspólnotowość. W pojęciu tym upatruje się „wyrazu egzystencji człowieka jako części większego organizmu, [a także – B.D., E.F.] dążeń do integracji z bytami społecznymi poprzez troskę o innych i współpracę” [Wojciszke 2010: 39]. Według Bogdana Wojciszkego wspólnotowość można zestawiać „z koncentracją na innych, dbaniem o nich i intymnością” [Wojciszke 2010: 39]⁶.

Ostatni komponent zaprezentowanej uprzednio triady, który wypada przybliżyć, to pamięć (autobiograficzna vs. zbiorowa). Ów zajmujący obiekt badań również doczekał się wielu konceptualizacji wypracowanych na grun-

5 Tę dwoistość w definiowaniu tożsamości oddają też źródła leksykograficzne. W *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* czytamy, że tożsamość własna to ‘świadomość własnych cech i własnej odrębności danej osoby’, tożsamość to również poczucie wspólnoty, co wyjaśniono następująco: ‘świadomość wspólnych cech i poczucie jedności z innymi w danej grupie społecznej’ (<https://tinyurl.com/297h5b6k>; <https://tinyurl.com/y6zgtksd> [dostęp: 9 kwietnia 2020]).

6 Tą definicją będziemy się kierować w trakcie analiz materiałowych.

cie różnych dziedzin i dyscyplin naukowych; na potrzeby niniejszego tekstu wybrałyśmy spostrzeżenia jednego z czołowych przedstawicieli badań socjologicznych, Maurice’a Halbwachsa, dla którego pamięć zbiorowa (*memoire collective*) jest związana z procesem rekonstruowania przeszłości przez podmiot będący „częścią pewnej wspólnoty, która dostarcza mu społecznych ram (*cadres sociaux*), w jakich on umieszcza następnie zapamiętane fakty. [...] Bez nich nie można skonstruować indywidualnego wspomnienia” [cyt. za: Kasztelan 2012: 186]. Tak zwerbalizowana definicja pamięci na pierwszy plan wysuwa relacje między jednostką a wspólnotą, co czyni to rozumienie zatem szczególnie użytecznym zapleczem wysiłków analitycznych skupionych na tożsamości szeregowych uczestników powstania warszawskiego ujawnianej lub odkrywanej w ich wspomnieniach.

3. Charakterystyka materiału źródłowego

Dostęp do powstańczych wspomnień jest możliwy dzięki działaniom archiwizacyjnym, jakich podjęło się Muzeum Powstania Warszawskiego. Z inicjatywy muzealników zaczęto przeprowadzać wywiady z uczestnikami wydarzeń 1944 roku, które nagrywano i transkrybowano. W ramach przedsięwzięcia powstał unikalny zbiór ponad 4000 rozmów, udostępniony szerokiemu gronu odbiorców w formie przeszukiwalnej strony internetowej: *Archiwum Historii Mówionej*.

W zasobach archiwum odnaleźć można wywiady zróżnicowane pod względem parametrów socjologicznych (takich jak płeć, wiek, pochodzenie, status społeczny – zarówno świadków wydarzeń 1944 roku, jak również, pośrednio, osób prowadzących z nimi rozmowy)⁷. Spośród wszystkich rozmów wyselekcjonowałyśmy 30 tekstów – najbardziej reprezentatywnych pod względem założonych celów badawczych i odmiennych ze względu na wspomniane wcześniej parametry⁸. W wybranych wywiadach przeanalizowałyśmy natomiast tylko te segmenty, które są wypowiedziami lub odpowiedziami czynnych uczestników powstania (nie uwzględniliśmy relacji cywilów). Wykorzystanie możliwości narzędzia do tworzenia przeszukiwalnych korpusów języka polskiego – Korpusomatu [Kieraś, Kobyliński, Ogrodniczuk 2018] – pozwoliło nam na obliczenie częstotliwości wystąpień interesujących nas kolokacji nominalnych.

7 Wywiady te prowadzono według ściśle określonego scenariusza – pojawiają się w nich pytania dotyczące m.in. życia w czasie okupacji, działalności powstańczej czy też sytuacji po zakończeniu wojny.

8 Taki dobór materiału miał ograniczyć wpływ czynników (biolektalnych albo idiosylowych) wypaczających wyniki analiz.

Ciekawą, z punktu widzenia badań nad pamięcią i tożsamością, cechą tego obszernego materiału jest również fakt, że świadkowie historii dzielą się swoimi wspomnieniami z powstania warszawskiego w perspektywie znacznego dystansu temporalnego (por. moment formowania relacji a czas prezentowanych zdarzeń). W roku 1944 byli oni w wieku młodzieńczym (mieli od 12 do 29 lat), a wywiady były przeprowadzane z nimi, co znaczące, już w „jesieni życia” (wiek opowiadających waha się między 73. a 91. rokiem życia).

4. Cel badań i wykorzystana metodologia

W językoznawczym oglądzie materiału źródłowego punktem wyjścia stał się dla nas paradygmat lingwistyki pamięci, w której centrum znajduje się zagadnienie odzwierciedlania procesów związanych z pamięcią i pamiętaniem w języku. Sprzężenie pamięci i języka postuluje np. Wojciech Chlebda, twórca terminu *pamięć ujęzykowiona*, pisząc: „przez «ujęzykowanie» pamięci rozumieć [należy – B.D., E.F.] w pierwszym przybliżeniu fakt, że konstytuujące naszą pamięć składowe w określonej mierze (a ściślej: w mierze domagającej się określenia) mają swe werbalne wykładniki (eksponaty językowe)” [Chlebda 2012: 110–111]. Wyrastający z tak formułowanych przekonań projekt naukowy zakłada przede wszystkim analizę użycia języka i strategii komunikacyjnych stosowanych w celu aktywowania obrazów przeszłości w teraźniejszych dyskursach pamięci, w tym m.in. sposobów konstytuowania się wzorców językowych – zarówno na płaszczyźnie gramatycznej, tekstowej (narracyjnej), jak i leksykalnej [Czachur 2018: 10, 44]⁹. Ze względu na rozległość owego pola badawczego przedmiotem oglądu uczynimy wyłącznie elementy z płaszczyzny leksykalnej, a mianowicie kolokacje zaimków dzierżawczych *mój*, *nasz*, które w dyskursie odnoszącym się do wydarzeń sierpnia 1944 roku są, jak przyjmujemy, jednym z wyznaczników tożsamości jednostkowej i/lub zbiorowej zabierających głos podmiotów (por. postawione wyżej pytania badawcze).

W tym miejscu trzeba nadmienić, że zaimki dzierżawcze – zwane też dzierżawczymi osobowymi [np. Szczepankowska 2012: 283; Polański, red. 1999: 656] – wespół z częściej jednak poddawany procedurom analitycznym zaimkami osobowymi czy gramatyczną/deiktyczną kategorią osoby wchodziły

⁹ Świadomym krokiem, motywowanym klarownością wyводу, jest rezygnacja z wykorzystywania w rozważaniach metody biograficznej, będącej dodatkowo konglomeratem różnych technik badawczych [Saran 2016: 15, 17; Kuzin 2019: 29–31]. Uzasadniając poszukiwania zapowiadane przez niniejszy artykuł, przywołajmy jeszcze następujące stwierdzenie: „[j]ęzyk jest nośnikiem świata, który znamy, nośnikiem naszej tożsamości osobowej i społecznej” [Piłat-Borcuch 2013: 318]. Por. ponadto zapożyczenie wykorzystane w tytule opracowania: Świątkiewicz-Mośny 2015: 140.

już w zakres podobnych, acz zmierzających mimo wszystko w innych kierunkach, roztrząsań poczynionych poza nurtem refleksji pamięcioznawczej. Chodzi głównie o prace, których autorzy, podążający np. tropem wytyczonym przez Émile’a Benveniste’a albo poszukujący innych jeszcze inspiracji teoretycznych, charakteryzują podmiotowy aspekt aktu komunikacyjnego (językowe sposoby wskazywania na nadawcę i/lub odbiorcę komunikatu, sygnalizowanie zbieżności horyzontów nadawcy i odbiorcy tudzież suwerenności bądź przynależności tego pierwszego do pewnej wspólnoty) [Okopień-Sławińska 2001: 57–135; Sieradzka-Mruk 2003: 36–53; Nabrdalik 2008; Kowalski 2015 i in.; zob. też Witosz 1981]. Ponieważ jednak interesuje nas jeden tylko (tożsamościowy) wymiar objawień twórcy narracji wspomnieniowej, kwestie te – podobnie jak właściwości formalne czy semantyczne samych zaimków [zob. Grzegorzczkowska, Laskowski, Wróbel, red. 1998: 62, 336–340; Putka 1997] – lokujemy na nieodległym marginesie rozważań.

5. Analiza leksykalnych uwikłań zaimków dzierżawczych *mój* i *nasz*

Przejdźmy zatem do zreferowania obserwacji odnoszących się do zebranych przez nas wypowiedzi uczestników powstania warszawskiego. Z jednej strony odbija się w nich dążenie do zaznaczenia i podkreślenia odrębności wspomnień przez tego, kto mówi, co wskazuje na kategorię indywidualności oraz „swoistość i unikalność pewnej sfery zdarzeń”, z drugiej zaś – świadkowie wydarzeń 1944 roku zaznaczają swoje „uczestnictwo w świecie”, tj. w przestrzeni związków z innymi ludźmi, w przestrzeni realnych działań [Giza 1991: 144]. W pierwszej fazie analizy materiału badawczego obejmującego liczne leksykalne wykładniki pamięci wzięliśmy pod uwagę dane ilościowe na temat kolokacji pronominalnych oraz fraz werbalnych (por. tabela 1). Motywacją do uwzględnienia tej drugiej grupy obiektów była chęć ukazania szerszego kontekstu wspólnotowości lub „osobności”, która uobecnia się w analizowanych wywiadach. W rezultacie udało się wyłonić 1479 kolokacji pronominalnych (w tym tych występujących w przypadkach zależnych), wśród których 616 to połączenia z zaimkiem *nasz*, a 863 z zaimkiem *mój*. Specyfika materiału źródłowego (wywiady biograficzne, a ściślej ich kluczowe segmenty – autobiograficzne narracje jednostek¹⁰) sprawia, że ilościowo dominują kolokacje zaimka *mój* (59%), choć nie jest to przewaga zdecydowana – kolokacje z zaimkiem *nasz* stanowią aż 41% wszystkich badanych grup imiennych. Podobną pro-

10 Zdaniem Bożeny Witosz „użycie *ja* zakłada obecność osoby mówiącej i równocześnie mówienie o «ja»” [Witosz 1981: 26]. Na ten temat zob. też Cichońska 2000: 46; Wasilewska 2016: 191.

porcję obrazują także dane dotyczące wystąpień form czasownikowych: czasowniki w liczbie mnogiej (1. os. czasu przeszłego) stanowią 37% badanych elementów werbalnych, formy 1. os. lp. (wyznacznik narracji pierwszoosobowej) pozostałe 63%. Na znaczący udział myślenia wspólnotowego wskazuje ponadto procentowy udział kolokacji z zaimkiem *nasz*¹¹ w poszczególnych wywiadach w odniesieniu do wszystkich kolokacji pronominalnych, który oscyluje (z pominięciem granicznych wyników) między 20% a 60%.

Tabela 1. Leksykalne wyznaczniki wspólnotowości w wypowiedziach świadków powstania warszawskiego

Relacja	Czasowniki w 1. os.		Kolokacje pronominalne	
	lp.	lm.	z zaimkiem <i>mój</i>	z zaimkiem <i>nasz</i>
APW1	99	104	35	9 (20%)
APW2	85	16	17	6 (26%)
APW3	122	57	44	9 (17%)
APW4	148	36	14	19 (57%)
APW5	151	134	12	23 (67%)
APW6	82	94	21	7 (25%)
APW7	142	83	21	41 (67%)
APW8	260	160	63	28 (30%)
APW9	120	96	29	58 (66%)
APW10	98	108	16	13 (45%)
APW11	164	74	67	25 (25%)
APW12	141	32	23	12 (34%)
APW13	118	146	36	28 (44%)
APW14	110	46	17	23 (57%)

11 W skład zbioru wyznaczanego przez analogiczny zaimek osobowy, wykluczający słuchacza czy odbiorcę komunikatu (por. także formy czasownikowe 1. os. lm.), wchodzi osoba mówiąca oraz inne osoby nieuczestniczące w danym akcie komunikacji (osoby trzecie) [Polański, red. 1999: 660]. Można by zatem tę ekskluzywną formę *my* tłumaczyć następująco: *my* = *ja* + *oni*, ewentualnie *my* = *ja* + *on* [Okopień-Sławińska 2001: 68].

APW15	191	185	16	21 (57%)
APW16	84	56	31	16 (35%)
APW17	116	71	9	14 (64%)
APW18	188	46	10	3 (23%)
APW19	560	250	136	128 (48%)
APW20	189	124	20	15 (43%)
APW21	316	145	32	8 (20%)
APW22	178	41	29	4 (12%)
APW23	75	38	5	1 (17%)
APW24	376	294	64	49 (43%)
APW25	48	47	5	3 (38%)
APW26	212	39	26	11 (30%)
APW27	44	25	20	6 (23%)
APW28	37	68	8	2 (20%)
APW29	161	80	37	25 (40%)
APW30	21	38	8	10 (56%)

Źródło: opracowanie własne.

Następnym etapem analiz skupionych na „formowaniu autobiograficzno-tożsamościowym” [Erl 2018: 173], do jakiego dochodzi we wskazanych wywiadach narracyjnych, było uporządkowanie połączeń z zaimkami dzierżawczymi *mój, nasz* i pogrupowanie ich w mniejsze lub większe bloki tematyczne, zakwalifikowane potem (w zależności od sensów aktualizujących się w ramach konkretnych bloków) do dwu zajmujących nas domen – **domeny tożsamości indywidualnej** bądź **domeny tożsamości kolektywnej**. Zabieg ten umożliwił nowe spojrzenie na przedmiot narracji wspomnieniowej, pozwalającej na uobecnienie się powstania warszawskiego jako doświadczenia, a nie tylko wydarzenia historycznego [Kobielska 2016: 169]. W jego efekcie udało się bowiem wydobyć fenomeny (odpowiednio profilowane) będące składowymi określonych wątków (osobistych i innych), faktów czy zdarzeń, a służące autoprezentacji narratora i budujące mapę jego powstańczej pamięci. Wszak relacja między tożsamością i pamięcią ma charakter cyrkularny – jesteśmy tym, co pamiętamy [Saryusz-Wolska, Traba, red. 2014: 493].

W obrębie pierwszej **domeny (tożsamości indywidualnej)** najszerszą reprezentację ma **wątek rodzinny**. Najczęstszymi kolokantami¹² zaimka *mój* są tutaj nazwy najbliższego pokrewieństwa; najliczniejsze poświadczenia to w kolejności: *ojciec, brat / bracia, siostra / siostry, matka, rodzice* (ale por. także znacznie mniej liczne: *mama, rodzina, tata, tatuś, braciszek, bliscy, najbliżsi*). Inne określenia nazywające dalsze stopnie pokrewieństwa lub powinowactwa występują rzadziej. Dla przykładu wymieńmy leksemy: *wuj, stryj, wujostwo, ciocia / ciocie, ciotka / ciotki, kuzyn, kuzynka, dziadek, dziadkowie, babka, babcia, prababcia, macocha, ojczym, mąż, żona, córka / córki, dzieci*¹³. Oczywiście, niektóre z odnotowanych rzeczowników mogą stać się również kolokantami zaimka *nasz* (np. *matka / matki, rodzina, brat, ciotka, kuzynka*). Połączenia tego rodzaju pod względem liczebności wyraźnie jednak ustępują wcześniej omówionym grupom nominalnym, a będący ich częścią zaimek dzierżawczy implikuje dodatkowo to (jest to jego stała właściwość), iż mówiący zabiera głos jako członek jakiejś wspólnoty (rodzeństwo, koleżeństwo itp.) ujawnianej dopiero w kontekście wypowiedzi.

Powodów tak silnej pozycji wątku rodzinnego, „nieoszacowanego” podczas pobieżnej lektury relacji powstańczych, jest, jak się wydaje, co najmniej kilka. Otóż: bieg każdej narracji wyznacza tu kwestionariusz wywiadu [zob. Ciesek-Ślizowska, Duda, Sujkowska-Sobisz 2020], a pytania prowadzących rozmowę dotyczą często indywidualnego losu odpowiadającego. Niemalą rolę odgrywają też predylekcje samych wspominających, którzy, co zaznaczyliśmy, w 1944 roku w większości byli dopiero na progu dorosłości¹⁴, do przeszłości zaś odwołują się pod koniec życia – a ta faza biografii sprzyja dodatniemu waloryzowaniu rodziny i ogniska domowego [Borowik 2015: 140, 149; Machowska 2015: 45].

Niejaką (choć nie tak wyraźną jak poprzednio) przewagę nad swoimi odpowiednikami z zaimkiem *nasz* mają inne kolokacje z zaimkiem *mój*, mieszczące się również w granicach domeny tożsamości indywidualnej. Portretują one najogólniej pojęte **relacje interpersonalne (bliższe i dalsze)**, co można by

12 Wyrazy, których łączliwości się przyglądamy, traktujemy jako podstawy przyciągające kolokanty o rozmaitym potencjale pamięciotwórczym; zbiór kolokantów zaimków *mój* i *nasz* utworzy ich pole kolokacyjne [Przybylska 2007: 69–70].

13 Wystąpienie większości tych wyrazów jest w badanym materiale mniej niż 10.

14 W 1944 roku 13 autorów analizowanych relacji miało więcej niż 20 lat, a co najmniej 15 mniej niż 20 lub 20 – z tego co najmniej 4 miało 15 lub mniej niż 15 lat (w przypadku dwu świadków historii data ich urodzenia nie została odnotowana). Z zestawień wynika poza tym, że przywoływane wyżej połączenia nie muszą się częściej pojawiać u najmłodszych uczestników powstania (zob. APW3, APW6, APW17, APW23 vs. APW20).

skomentować następująco: konstruowanie tożsamości „rozpoczyna się od identyfikacji z osobami znaczącymi, pochodzącymi z najbliższych kręgów społecznych odniesień” [Turska 2017: 19; por. też Bartosz, Zubik 2010: 310, 319]¹⁵. Albo jeszcze inaczej: poczucie przynależności do grupy wpływa na zainteresowanie losem jej członków [Michalska 2003: 78]. Przywołajmy przykłady z tego (mniej bogatego zresztą w porównaniu z poprzednim) zbioru: *mój kolega / moi koledzy, mój przyjaciel / moi przyjaciele* oraz mniej liczne: *moja koleżanka / moje koleżanki, moja przyjaciółka / moje przyjaciółki, moja znajoma, mój znajomy / moi znajomi* itd. Ponadto występują: *nasz kolega / nasi koledzy, nasza koleżanka, nasi przyjaciele czy nasi znajomi*.

Kolejnym polem, trwale związanym z domeną JA, choć wchodzącym również w zasięg domeny MY, jest zespół kolokantów nazywających to, **co osobiste i zasadniczo „osobne”** – zarówno więc różne przedmioty materialne, w tym chociażby elementy uzbrojenia, jak i obiekty niematerialne, uczucia, odczucia opowiadającego, jego prywatne wspomnienia itp.: *mój pseudonim, moje dokumenty, mój plecak, moja paczuszka, moja spódnica, moja głowa, moje zadanie, mój pistolet, moje zdziwienie, mój wiersz, moje imieniny*¹⁶. O tym, że powstańcy pamiętają i przypominają sobie również jako członkowie zbiorowości związanej z pewnym wydarzeniem formacyjnym [Napiórkowski 2018: 13; Saryusz-Wolska, Traba, red. 2014: 525–527], przekonują zaś następujące egzemplifikacje: *nasze pseudonimy, nasze legitymacje, nasz ekwipunek, nasze mundury, nasze plecy, nasze zadania, nasze granaty, nasza rusznica, nasza nadzieja, nasze pamiątki*. Uściślijmy też, że pomiędzy wyekscerpowanymi połączeniami występuje tym razem względna równowaga ilościowa.

Pozostałe bloki tematyczne, które wykazywać powinny ciężenie w kierunku obszaru nazwanego tu roboczo domeną JA, to: **codziennosc** (m.in. dom, szkoła, praca) oraz **etapy życia, jego opis**. W pierwszym zbiorze, wbrew oczekiwaniom, na pierwszy plan wysuwają się jednak połączenia z *nasz (nasz dom / nasze domy, nasze podwórko, nasza sąsiadka, nasz kot, nasza klasa, nasi profesorowie, nasz szef vs. moja kamienica, moje mieszkanie, mój pokój, mój pies, moje gimnazjum, moja wychowawczyni, moje zarobki)*, w drugim – z *mój*, lecz różnice nie są tu duże (*moje dzieciństwo, moja młodość, moje życie, mój wiek, mój los / moje losy*, ale np. *nasze pokolenie, nasze przeżycia, nasza przeszłość*).

15 Por. poza tym cytat: „W koncepcji «znaczących innych» ważne jest, że jednostka, związana z nimi silną więzią emocjonalną, uzewnętrznia przekazane przez nich normy, wartości i postawy, a także sposób interpretowania i oceniania rzeczywistości” [Bartosz, Zubik 2010: 319].

16 W niektórych przypadkach możliwe są także pojedyncze wystąpienia cytowanych (tu i w dalszej części opracowania) jednostek.

Za najważniejsze filary **domeny tożsamości kolektywnej** uchodzić mogą z kolei, co zrozumiałe, te bloki tematyczne, które – najogólniej rzecz ujmując – dotyczą bojowej przeszłości narratora, jego patriotycznej postawy, a także walki, wojny¹⁷. Stąd, jak sądzimy, dominacja zaimka *nasz* przyciągającego kolokanty zorganizowane przez nas w takie oto, wewnątrznie zróżnicowane i częściowo zazębiające się, zespoły:

- a) **wojna: relacje poza grupą**, np.: *naród, kraj, rząd, organizacja, delegatura, komenda, dowódca / dowódcy, porucznik, instruktor, druhna* (wobec: *mój dowódca* itd.);
- b) **wojna: relacje w grupie**, np.: *chłopak / chłopcy, żołnierze, kurierzy, saperzy, pomocnicy, lekarz / lekarze, sanitariuszki, łączniczka / łączniczki, harcerki, szyfrantka, kapelan, ranni, polegli, sojusznicy, wróg* (wobec tak odosobnionego przykładu, jak: *moi zawiszacy*);
- c) **autoidentyfikacja lub przynależność**, np.: *oddział / oddziały, grupa, pluton, drużyna, kompania, zgrupowanie, batalion, jednostka / jednostki, zastęp, hufiec, sekcja, grono* (wobec: *moja sekcja, mój oddział, mój pion* i in.);
- d) **identyfikacja przestrzenna**, np.: *kwatery / kwatery, siedziba, stacja, posterunek, strona / strony, punkt (koncentracji, zborny itp.), odcinek, teren / tereny, stanowiska, rejon, pozycja / pozycje, barykada, szpital* (wobec rzadkich: *moje przedpole, moje miejsce* czy *moja kwatera*);
- e) **wspólne działania**, np.: *służba, zryw, walka, akcja / akcje, wyprawa, praca (konspiracyjna), warta, ćwiczenia, przeprawa, przejście* (por. jednak: *moja praca, moje wyjście, moja wojaczka, moje Powstanie*).

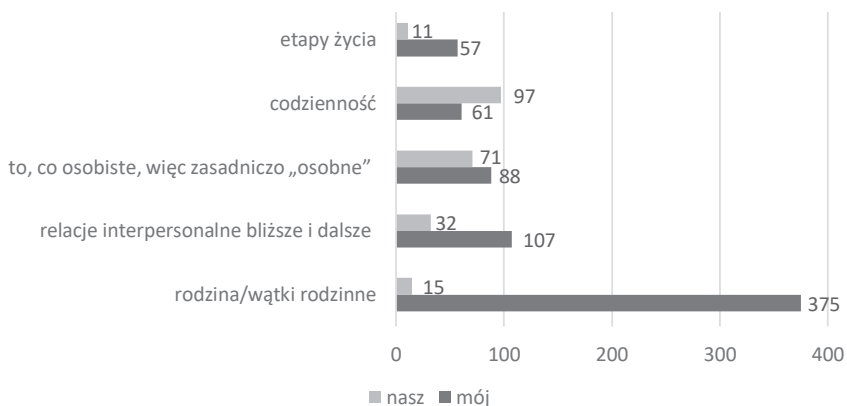
Dystrybucję kolokacji z różnymi formami deklinacyjnymi zaimków *mój* i *nasz* między poszczególnymi wątkami dokładniej pokazują wykresy 1 i 2¹⁸.

Osobno warto wspomnieć jeszcze o kolokacjach, na podstawie których możliwe jest zarysowanie granic mapy wspomnień uczestników wydarzeń 1944 roku. Aby zobrazować frekwencję ich udziału w całości badanego materiału egzemplifikacyjnego (czyli w narracjach stanowiących przedmiot naszego oglądu), posłużymy się wizualizacją w postaci chmury tagów (por. rysunek 1). Należy zaznaczyć, że na grafie umieściliśmy tylko te kolokacje, które pojawiły się w badanym materiale więcej niż 15 razy.

17 Powstanie to przecież ‘zbrojne wystąpienie dużej wspólnoty ludzi mające na celu wywalczenie wolności’, <https://tinyurl.com/44tIs7rj> [dostęp: 11 kwietnia 2020].

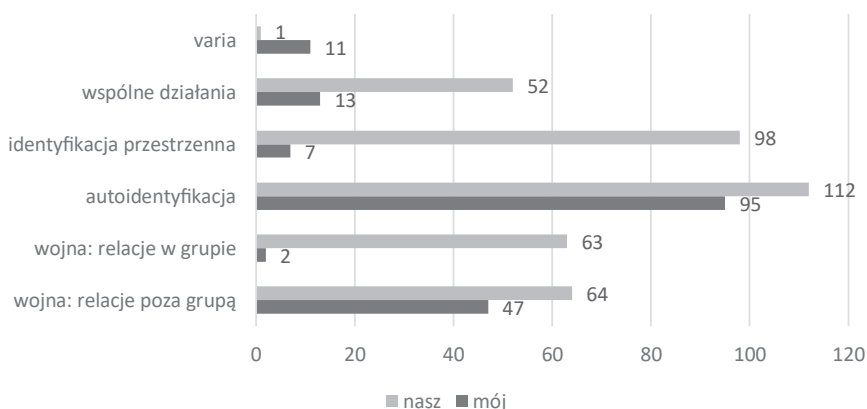
18 Przykłady niepasujące do żadnego z wymienionych wcześniej bloków (np. *moja obecność, nasza patronka*) określono tu jako *varia*. Na temat problemów z kategoryzacją zob. Maćkiewicz 1999.

Wykres 1. Domena tożsamości indywidualnej

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 2. Domena tożsamości kolektywnej

Źródło: opracowanie własne.

Na pierwszym planie wyraźnie widoczna jest **figura mężczyzny**, szczególnie ojca (najczęściej pojawiająca się kolokacja to *mój ojciec* – 83 poświadczenia), będącego nie tylko głową rodziny, lecz również – a może przede wszystkim – wzorem postawy patriotycznej, o czym świadczy także szerszy kontekst wielu wypowiedzi świadków historii. W swoich wspomnieniach akcentują oni rolę ojca w budowaniu tożsamości indywidualnej, zwracając uwagę na oddziaływanie wzorców osobowych¹⁹. Ważne miejsce zajmują ponadto mężczyźni

19 Wysoka frekwencja tych kolokacji sugeruje zatem, że na poziomie leksyki uwidacznia się dostrzeżona przez badaczy nauk społecznych rola członków rodziny w kształtowaniu

Rysunek 1. Figury pamięci

Źródło: opracowanie własne.

z najbliższej rodziny (*mój brat* – 48) oraz z kręgu najbliższego otoczenia (*mój kolega* – 27, *moi koledzy* – 28) czy też z grupy powstańczej (*nasz dowódca*, *nasze dowództwo* – 22). Powyższe egzemplifikacje potwierdzają więc zmaskulinizowany wizerunek powstania warszawskiego [Grzebalska 2015; Stolarz 2014; Napiórkowski 2016; Malicki 2018]. Przywołać można tu spostrzeżenia Marcina Napiórkowskiego na temat profilowania kobiet powstank: „Choć wiele kobiet walczyło z bronią w ręku, to na pierwszy plan kobiecego obrazu wojny zawsze wybijają się opatrujące rannych sanitariuszki i oplakujące poległych matki [...]”. I dalej: „Czy taki dobór obrazów nie sugeruje czasem, że prawdziwe powstanie, podobnie jak prawdziwą politykę, robili mężczyźni?” [Napiórkowski 2016: 291–292].

Postaci kobiece pojawiają się nierzadko w kontekście **figury rodzinnego domu** (*moja matka* – 31, *moja siostra* – 41). Dom obrazowany jest zarówno przez pryzmat relacji międzyludzkich (*moi rodzice* – 22), jak i w odniesieniu do fizycznej przestrzeni zamieszkania (por. m. in. *nasz dom* – 39, *mój dom* – 8, *nasze mieszkanie* – 4, *moja kamienica* – 2). Jak już napomknęliśmy, wyraz *dom* (i inne określenia przywołujące najbliższe otoczenie tego, kto mówi) częściej łączy się z różnymi formami zaimka *nasz*. Być może wynika to z faktu, że w sytuacji zagrożenia otoczenie to postrzega się zasadniczo z perspektywy grupy – czy to po prostu warszawiaków, czy mieszkańców albo obrońców

tożsamości jednostkowej [por. Turska 2017], a także zbiorowej, ponieważ „kultura rodziny, jej tradycje, system wartości i zachowań decydują o kulturze i tożsamości narodu, jego kultury, poszanowania własnej historii, tradycji i spójności całego społeczeństwa” [Cudak 2014: 67].

Woli, Pragi, mieszkańców konkretnej ulicy itd. Przewaga tak sprofilowanych określeń dotyczących leksemu *dom* może też dowodzić, że w zgromadzonym materiale źródłowym występuje on również jako „interpretant ojczyzny” [Bartmiński 2008: 56] i wspólnoty. Po zbadaniu szerszego kontekstu występowania tego typu kolokacji okazuje się natomiast, że dotyczą one w znacznej mierze tymczasowego miejsca pobytu powstańców, a nie ich domu rodzinnego.

Ostatnią z figur, która wyraźnie dominuje na mapie wspomnień uczestników powstania warszawskiego, jest **figura mikrowspólnoty**. Uobecnia się ona za sprawą częstego stosowania wyrażen wskazujących na silne związki koleżeńskie i przyjacielskie (por. *mój kolega* – 27, *moi koledzy* – 28), ale przede wszystkim dzięki znaczącej liczbie kolokacji nazywających niewielkie grupy militarne, por. *nasza sekcja* (34) i *nasz oddział* (38). Co symptomatyczne, leksyka, która jest świadectwem przynależności narodowej, występuje bardzo rzadko. Wśród leksykalnych wyznaczników tego typu wynotować należy wystąpienia: *nasz naród* (2), *nasza Ojczyzna* (1), *nasi Polacy* (1). Marginalnie pojawiają się także zwroty wskazujące na utożsamianie się z grupą powstańczą, por. *moje życie powstańcze* (1), *nasi powstańcy* (2), *nasz powstańczy szpital* (1). Brak poświadczeń sygnalizujących przynależność do grupy aktywnych uczestników wydarzeń 1944 roku oraz mała stosunkowo liczba innych formuł autoidentyfikacyjnych stanowiąc może potwierdzenie odgórnego przymusu przemilczania tego kłopotliwego niegdyś fragmentu życiorysu (por. powtórnie krytykę powstania w czasach PRL-u).

6. Podsumowanie oraz wnioski

Analizy (ilościowe i jakościowe) podporządkowane zrekonstruowaniu tożsamości uczestników powstania warszawskiego, a przeprowadzone za pomocą lingwistycznego aparatu badawczego, upoważniają do wyciągnięcia interesujących wniosków końcowych. Zarówno bowiem założone w strategii badawczej (i zrealizowane na wstępie) przywołanie statystyk odnoszących się do częstotliwości występowania w rozpatrywanych wspomnieniach połączeń wyrazowych z zaimkami dzierżawczymi *mój* i *nasz* oraz odpowiadających im form czasownikowych (1. os. lp. i lm. czasu przeszłego), jak również dalsze posunięcia planowo pogłębiające podjęte badania²⁰ pozwalają postawić tezę, że rozpoznane autonarracje powstają w efekcie ciągłej negocjacji dwu wzorów tożsamości – tak indywidualnej, jak kolektywnej. Oczywiście, da się

20 To znaczy przegląd domen, z którymi są związane wskazane kolokacje; ocena repartycji kolokantów pronominalnych; wreszcie – opis figur/śladów pamięciowych na tle ich tekstowych uwikłań.

wymienić miejsca czy tematy, w przypadku których użycie form *my*, *nasze* (i analogicznie – *ja*, *mój*) jest w pełni uzasadnione – by nie powiedzieć: nieodzowne²¹, np. *nasz polski stosunek do spraw... , nasz sztandar* (vs. *moje życie, moja matka*). Ale, co staraliśmy się udowodnić, wspólnotowość czy kolektywność (kategoria niezwykle ekspansywna, aktualizująca się nb. na różnych piętrach dyskursu) manifestuje się także tam, gdzie niekoniecznie musimy tego oczekiwać – nawet wówczas, gdy zgodzimy się ze zdeterminowaniem jednostkowych wspomnień przez „społeczne ramy pamięci” [Napiórkowski 2018: 13–14; Golka 2009: 51]. Wszak refleksyjne opowiadanie o przeszłości winno pociągać za sobą dominację JA.

Problemem, który zasługuje na dopowiedzenie, jest to, w jakich wspólnotach zakorzenieni są autorzy lub autorki analizowanych przez nas wspomnień. Ogląd przywołanych przykładów z poziomu leksykalnego zdaje się sugerować, iż narrator zwykle czuł się (czuje się) częścią różnych grup o mniejszym zasięgu (wspólnota członków jakiejś formacji militarnej czy paramilitarnej, rozmaite wspólnoty koleżeńskie, np. konspiracyjna, wspólnota sublokalna – mieszkańców albo obrońców jakiegoś terenu). Na wspólnoty postrzegane w skali makro (mieszkańcy Warszawy, powstańcy, wspólnota pokoleniowa albo narodowa) wprost wskazuje się rzadziej²². Niezależnie od tego mówić możemy ponadto o wspólnocie pamięci jako enklawie osób o określonym, względnie spójnym nastawieniu do swojej przeszłości [Saryusz-Wolska, Traba, red. 2014: 525–527].

Pomimo sygnalizowanej dziś prywatyzacji stosunku do powstania warszawskiego (będącej udziałem następnych pokoleń) własne świadectwo upamiętnianych powstańców, ich własna wizja tego, co minione, jest więc w wielu punktach wizją wspólną i stowarzyszoną z aktem afirmacji bliskich powiązań „między ludźmi, które wynikają z istnienia pewnego wspólnie akceptowanego centrum” [Cudowska 2009: 31; Kwiatkowski 2008: 278; zob. też Paleczny 2008]. Co frapujące, obserwacja ta pozostaje w sprzeczności z przeświadczeniami leżącymi u podstaw historii mówionej, podnoszącej rangę wspomnień jednostkowych²³, nieocenzurowanych, z różnych przyczyn (np. ideologicznych) zepchniętych w cień przeszłości i niemających swojej oficjalnej

21 Dokładne znaczenie zaimka *nasz* zależy od kontekstu oraz konsytuacji [Putka 1997] i nie powinno być łączone wyłącznie z relacją własności; w tekście abstrahujemy od tak drobiazgowych rozróżnień semantycznych.

22 Nie znaczy to jednak, że podświetlenie innego obszaru narracji wspomnieniowej nie pozwoliłoby ich mocniej zaakcentować.

23 Por. cytat: „Proste wyliczenie historycznych wydarzeń niewiele mówi o tym, w jaki sposób zwyczajni, pojedynczy ludzie pamiętają o wielkiej historii” [Kwiatkowski 2008: 190].

historycznej reprezentacji [Markowska 2018: 29]. Przyglądając się wybranym kadrom powstania warszawskiego, do odnotowanych konkluzji można dodać jeszcze jedną: otóż miejscami jest to obraz znany z podręczników historii (por. zmaskulinizowany rys wydarzeń 1944 roku, o czym była mowa w zakończeniu części analitycznej). To zaś każe pytać o interferencje pomiędzy pamięcią powstania a pamięcią o powstaniu, a w dalszej perspektywie – uczynić przedmiotem odrębnego opracowania.

W dobie przekraczania horyzontu pamięci komunikatywnej (por. konstatację Jana Assmanna) oraz walki o treści, jakie w przyszłości będą łączone z wieloma zdarzeniami z przeszłości (również ze zrywem 1944 roku) [za: Karkowska 2018: 112–114; zob. też Assmann 2008], ponownie warto podkreślić potencjał lingwistyki, która w wielu aspektach wzbogacić może dzisiejszą refleksję pamięcioznawczą – i tę zogniskowaną na pamięci jako procesie, i tę, która wypływa z zainteresowań wytworami dyskursów pamięci [Czachur 2018: 48].

Bibliografia

Źródła

- APW1** – *Wywiad z Teresą Jodkowską prowadzony przez Mariannę Kowalską*, Warszawa, 15 listopada 2004 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/teresa-jodkowska,63.html> [dostęp: 12 kwietnia 2020].
- APW2** – *Wywiad z Eugenią M. Leją prowadzony przez Magdalenę Czocho*, Warszawa, 15 grudnia 2004 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/eugenia-marta-leja,77.html> [dostęp: 10 kwietnia 2020].
- APW3** – *Wywiad z Romanem Lothem prowadzony przez Annę Kowalczyk*, Warszawa, 23 maja 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/roman-loth,99.html> [dostęp: 8 kwietnia 2020].
- APW4** – *Wywiad z Jadwigą W. Podrygą prowadzony przez Patrycję Bukalską*, Warszawa, 16 grudnia 2004 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/jadwiga-wanda-podrygalo,79.html> [dostęp: 11 kwietnia 2020].
- APW5** – *Wywiad z Ryszardem Misiakiem prowadzony przez Jacka Staroszczyka*, Warszawa, 30 listopada 2004 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum

- Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/ryszard-misiak,81.html> [dostęp: 14 kwietnia 2020].
- APW6** – *Wywiad z Romaną Kilarską prowadzony przez Karolinę Błońską*, Warszawa, 2 lutego 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/romana-kilar-ska,185.html> [dostęp: 11 kwietnia 2020].
- APW7** – *Wywiad z Henrykiem Końskim prowadzony przez Hannę Zielińską*, Warszawa, 24 stycznia 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/henryk-konski,186.html> [dostęp: 10 kwietnia 2020].
- APW8** – *Wywiad z Bolesławem Ziółkowskim prowadzony przez Magdalenę Miązek*, Warszawa, 19 lutego 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/boleslaw-ziolkowski,280.html> [dostęp: 12 kwietnia 2020].
- APW9** – *Wywiad z Janiną Kuleszą-Kurowską prowadzony przez Hannę Zielińską*, Warszawa, 3 lutego 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/janina-kulesza-kurowska,197.html> [dostęp: 11 kwietnia 2020].
- APW10** – *Wywiad z Wandą Klein prowadzony przez Joannę Oraczewską*, Warszawa, 9 marca 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wanda-klein,160.html> [dostęp: 7 kwietnia 2020].
- APW11** – *Wywiad z Anną Borkiewicz-Celińską prowadzony przez Ewę Żółtańską*, Warszawa, 19 stycznia 2009 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/anna-borkiewicz-celinska,52.html> [dostęp: 12 kwietnia 2020].
- APW12** – *Wywiad z Jerzym J. Butwillą prowadzony przez Joannę Oraczewską*, Warszawa, 6 lutego 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/jerzy-julian-butwillo,634.html> [dostęp: 9 kwietnia 2020].
- APW13** – *Wywiad z Marianem Ślusarczykiem prowadzony przez Małgorzatę Bramę*, Warszawa, 4 września 2006 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/marian-slusarczyk,866.html> [dostęp: 11 kwietnia 2020].
- APW14** – *Wywiad z Danutą Hibner prowadzony przez Krzysztofa Miecugowa*, Warszawa, 20 maja 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/danuta-hibner,176.html> [dostęp: 12 kwietnia 2020].

- APW15** – *Wywiad z Edwardem Duchinińskim prowadzony przez Magdalenę Czocho*, Warszawa, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, 23 lutego 2005 roku, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/edward-duchinski,612.html> [dostęp: 11 kwietnia 2020].
- APW16** – *Wywiad z Janiną Abramowską prowadzony przez Tomasza Żylskiego*, Warszawa, 4 kwietnia 2006 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/janina-abramowska,39.html> [dostęp: 9 kwietnia 2020].
- APW17** – *Wywiad z Wojciechem Bieńką prowadzony przez Tomasza Żylskiego*, Warszawa, 17 czerwca 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wojciech-bienko,270.html> [dostęp: 10 kwietnia 2020].
- APW18** – *Wywiad z Mieczysławem A. Buczkowskim prowadzony przez Iwonę Brandt*, Gliwice, 8 grudnia 2009 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/mieczyslaw-antoni-buczkowski,1808.html> [dostęp: 12 kwietnia 2020].
- APW19** – *Wywiad z Jerzym Chlistunoffem prowadzony przez Katarzynę Sulicką*, Warszawa, 11 marca 2011 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/jerzy-chlistunoff,439.html> [dostęp: 11 kwietnia 2020].
- APW20** – *Wywiad z Janiną Czaplinską prowadzony przez Karolinę Błońską*, Warszawa, 5 lutego 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/janina-czaplin-ska,196.html> [dostęp: 7 kwietnia 2020].
- APW21** – *Wywiad z Stefanem Dańcewiczem prowadzony przez Joannę Oraczewską*, Warszawa, 2 grudnia 2004 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/stefan-dancewicz,141.html> [dostęp: 11 kwietnia 2020].
- APW22** – *Wywiad z Tadeuszem Zalewskim prowadzony przez Sławomira Turkowskiego*, Warszawa, 6 i 8 czerwca 2011 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/tadeusz-zalewski,2601.html> [dostęp: 12 kwietnia 2020].
- APW23** – *Wywiad z Januszem Walędzikiem prowadzony przez Małgorzatę Bramę*, Warszawa, 24 stycznia 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/janusz-waledzik,193.html> [dostęp: 8 kwietnia 2020].
- APW24** – *Wywiad z Wandą Traczyk-Stawską prowadzony przez Mariusza Kudłę*, Warszawa, 8 lipca 2009 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania

- Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wanda-traczyk-stawska,60.html> [dostęp: 9 kwietnia 2020].
- APW25** – *Wywiad z Henrykiem Soltysiakiem prowadzony przez Michała Pacuta*, Warszawa, 4 grudnia 2004 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/henryk-soltysiak,69.html> [dostęp: 11 kwietnia 2020].
- APW26** – *Wywiad z Julianną Stachurską-Malczak prowadzony przez Bartosza Giedrysa*, Warszawa, 18 listopada 2004 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/julianna-stachurska-malczak,67.html> [dostęp: 10 kwietnia 2020].
- APW27** – *Wywiad z Hanną B. Szczepkowską-Mickiewicz prowadzony przez Małgorzatę Bramę*, Milanówek, 22 czerwca 2006 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/hanna-barbara-szczepkowska-mickiewicz,788.html> [dostęp: 9 kwietnia 2020].
- APW28** – *Wywiad z Władysławem Findeisenem prowadzony przez Tomasza Seweryna*, Warszawa, 7 lutego 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wladyslaw-findeisen,200.html> [dostęp: 7 kwietnia 2020].
- APW29** – *Wywiad z Bolesławem Góreckim prowadzony przez Małgorzatę Bednarek*, Warszawa, 20 stycznia 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/boleslaw-gorecki,180.html> [dostęp: 10 kwietnia 2020].
- APW30** – *Wywiad z Edwardem Hadrysiem prowadzony przez Macieja Piaseckiego*, Warszawa, 9 marca 2005 roku, w: *Archiwum Historii Mówionej*, Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/edward-hadrys,310.html> [dostęp: 12 kwietnia 2020].

Literatura

- Assmann Jan (2008), *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przeł. Anna Kryczyńska-Pham, wstęp, red. nauk. Robert Traba, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Bartmiński Jerzy (2008), *Dom i świat – opozycja i komplementarność*, „Postscriptum Polonistyczne”, nr 1, s. 55–68.
- Bartosz Bogna, Zubik Agnieszka (2010), *Przez pryzmat małych narracji. Próba ujęcia tożsamości w kontekście doświadczeń autobiograficznych*, w: *Badania narracyjne w psychologii*, red. Maria Straś-Romanowska, Bogna Bartosz, Magdalena Żurko, Eneteia Wydawnictwo Psychologii i Kultury, Warszawa, s. 307–331.

- Borowik Joanna (2015), *Znaczenie relacji rodzinnych w życiu osób starych*, w: *Rodzina wobec wyzwań współczesności. Wybrane problemy*, red. Iwona Taranowicz, Stella Grotowska, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław, s. 139–150.
- Brzezińska Anna Weronika (2006), *Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej*, w: *Edukacja regionalna*, red. Anna Weronika Brzezińska, Aleksandra Hulewska, Justyna Słomska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 47–77.
- Chlebda Wojciech (2012), *Pamięć ujęzykowiona*, w: *Tradycja dla współczesności*, t. 6: *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, red. Jan Adamowski, Marta Wójcicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 109–119.
- Cichońska Maria (2000), *Wyrażenia zaimkowe w kształtowaniu dyskursu potocznego (na materiale sztokawskiego literackiego systemu językowego, ze szczególnym uwzględnieniem języka mieszkańców Sarajewa)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Ciesek-Ślizowska Bernadetta, Duda Beata, Sujkowska-Sobisz Katarzyna (2020), *O (nie)widoczności prowadzącego spotkanie ze świadkiem historii – wstępna typologia ról inicjujących wywiady narracyjne*, „LingVaria”, nr 1, s. 47–58.
- Cudowska Agata (2009), *Wspólnota w kulturze indywidualizmu*, w: *Wspólnoty z perspektywy edukacji międzykulturowej*, red. Jerzy Nikitorowicz, Jolanta Muszyńska, Mirosław Sobecki, Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok, s. 198–213.
- Czachur Waldemar (2018), *Lingwistyka pamięci. Założenia, zakres badań i metody analizy*, w: *Pamięć w ujęciu lingwistycznym. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne*, red. Waldemar Czachur, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 7–55.
- Erl Astrid (2018), *Kultura pamięci. Wprowadzenie*, przeł. Agata Teperek, posłowie i red. nauk. Magdalena Saryusz-Wolska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Giza Anna (1991), *Życie jako opowieść. Analiza materiałów autobiograficznych w perspektywie socjologii wiedzy*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Golka Marian (2009), *Pamięć społeczna i jej implanty*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Grzebalska Weronika (2015), *Od fałszywego uniwersalizmu do fetyszycacji różnicy. Historia powstania warszawskiego i rewizjonistyczny „zwrot herstoryczny”*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, t. 14, nr 2, s. 139–158.
- Grzegorzyczkowa Renata, Laskowski Roman, Wróbel Henryk, red. (1998), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, cz. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Jarymowicz Maria (2000), *Psychologia tożsamości*, w: *Psychologia. Podręcznik akademicki*, red. Jan Strelau, t. 3: *Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, s. 107–125.
- Karkowska Marta (2018), *Powstanie Warszawskie. Stare i nowe formy upamiętnień*, w: *Stare i nowe tendencje w obszarze pamięci społecznej*, red. Zuzanna Bogumił, Andrzej Szpociński, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 110–144.
- Kasztelan Marta (2012), *Fenomen pamięci zbiorowej*, „In Gremium. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką”, t. 6, s. 185–198.
- Kępiński Marcin (2016), *Pomiędzy pamięcią autobiograficzną a zbiorową. Polska Ludowa i stan wojenny w narracjach łódzkich nauczycieli*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kieraś Witold, Kobylński Łukasz, Ogrodniczuk Maciej (2018), *Korpusomat – a tool for creating searchable morphosyntactically tagged corpora*, „Computational Methods in Science and Technology”, nr 24, s. 21–27.
- Klein Kerwin Lee (2003), *O pojawieniu się pamięci w dyskursie historycznym*, przeł. Maciej Bańkowski, „Konteksty”, nr 3–4, s. 42–56.
- Kłosowska Antonina (1992), *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1, s. 131–141.
- Kobielska Maria (2016), *Polska kultura pamięci w XXI wieku: dominanty. Zbrodnia katyńska, powstanie warszawskie i stan wojenny*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa.
- Kowalski Grzegorz (2015), *Retoryczne i pragmatyczne funkcje zaimków pierwszej osoby w polskim i angielskim dyskursie naukowym*, w: *Retoryka w komunikacji specjalistycznej*, red. Maria Załęska, Polskie Towarzystwo Retoryczne, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 127–158.
- Kurz Iwona (2007), *Przepisywanie pamięci: przypadek Muzeum Powstania Warszawskiego*, „Kultura Współczesna”, z. 3, s. 150–162.
- Kuzin Maria (2019), *Edukacyjny charakter losów ludzkich na podstawie metody biograficznej*, „Edukacja – Technika – Informatyka”, nr 2, s. 27–32.
- Kwiatkowski Piotr Tadeusz (2008), *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Kwiatkowski Piotr Tadeusz (2010), *II wojna światowa jako doświadczenie narodowe*, w: Piotr Tadeusz Kwiatkowski, Lech Michał Nijakowski, Barbara Szacka, Andrzej Szpociński, *Między codziennością a wielką historią. Druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego*, wstęp Paweł Machcewicz, komentarz historyka Marcin Kula, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 133–199.
- Machowska Magdalena (2015), *Autobiografia, narracja, pamięć, fotografia*, w: *Biografie, opowieści, autorytety*, red. Katarzyna Skowronek, Wydawnictwo Aureus, Kraków, s. 43–50.

- Maćkiewicz Jolanta (1999), *Kategoryzacja a językowy obraz świata*, w: *Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 47–55.
- Malicki Krzysztof (2018), *Kanony historyczne polskiej młodzieży. Zmiana czy kontynuacja?*, w: *Stare i nowe tendencje w obszarze pamięci społecznej*, red. Zuzanna Bogumił, Andrzej Szpociński, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 55–76.
- Markowska Barbara (2018), *Nowoczesność i władza archiwum*, w: *Stare i nowe tendencje w obszarze pamięci społecznej*, red. Zuzanna Bogumił, Andrzej Szpociński, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 29–54.
- Michalska Agnieszka (2003), *Indywidualny i kolektywny wymiar identyfikacji przestrzennej*, „*Studia Regionalne i Lokalne*”, nr 4, s. 77–91.
- Nabrdalik Agata (2008), *Kategoria odbiorcy w reportażu prasowym i jej wpływ na kształtowanie obrazu rzeczywistości*, „*Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica*”, t. 10, s. 319–339.
- Napiórkowski Marcin (2016), *Powstanie umarłych. Historia pamięci 1944–2014*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Napiórkowski Marcin (2018), *Epidemia pamięci*, w: *Antropologia pamięci. Zagadnienia i wybór tekstów*, wstęp i red. Paweł Majewski, Marcin Napiórkowski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 11–23.
- Nora Pierre (2001), *Czas pamięci*, przeł. Wiktor Dłuski, „*Res Publica Nowa*”, nr 7, s. 37–43.
- Okopień-Sławińska Aleksandra (2001), *Semantyka wypowiedzi poetyckiej. Prelimina-ria*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków.
- Paleczny Tadeusz (2008), *Socjologia tożsamości*, przedmowa Zdzisław Mach, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków.
- Piłat-Borcuch Magdalena (2013), *Pomiędzy tożsamością osobową a postawą społeczną*, „*Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*”, seria: „*Organizacja i Zarządzanie*”, z. 65, s. 317–327.
- Polański Kazimierz, red. (1999), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Przybylska Renata (2007), *Z problemów słownikowego opisu łączliwości rzeczownika*, w: *Nowe studia leksykograficzne*, t. 1, red. Piotr Żmigrodzki, Renata Przybylska, Lexis, Kraków, s. 69–78.
- Putka Irena (1997), *Rola kontekstu w interpretacji znaczenia zaimka „nasz”*, „*Poradnik Językowy*”, z. 7, s. 8–13.
- Saran Jan (2016), *Biografia jako metoda badań pedagogicznych*, „*Studia i Prace Pedagogiczne*”, nr 3, s. 13–35.

- Saryusz-Wolska Magdalena, Traba Robert red., współpr. Kalicka Joanna (2014), *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Sieradzka-Mruk Agnieszka (2003), *Odbiorca jako czynnik kształtujący wypowiedź (na przykładzie kazań dla dzieci)*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków.
- Sieron-Galusek Dorota (2019), *Biografistyka w humanistyce i naukach społecznych – kilka uwag*, w: *Biografia i badanie biografii*, t. 6: *Stalość i zmienność w biografii. Przełomy biograficzne*, red. Elżbieta Dubas, Anna Gutowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 83–91.
- Stolarz Agata (2014), *Wojsko, pleć i historia mówiona. O „kobięcych” opowieściach o doświadczeniu walki w czasie drugiej wojny światowej*, „Rocznik Antropologii Historii”, t. 4, nr 2, s. 113–133.
- Szacka Barbara (2006), *Czas przeszły – pamięć – mit*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Szczepankowska Irena (2012), *O semantyce zaimków*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 12, s. 275–291.
- Świątkiewicz-Mośny Maria (2015), *Konstruowanie nowych tożsamości w warunkach globalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Turska Elżbieta (2017), *Dom rodzinny jako przestrzeń kształtowania tożsamości*, w: *Dom rodzinny w doświadczeniu (auto)biograficznym*, red. Andrzej Ładyżyński, Maja Piotrowska, Magdalena Kasprzak, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 19–30.
- Wasilewska Katarzyna (2016), „Ja” w *autonarracji o pierwszym macierzyństwie*, w: *Narracje w życiu. O grupie i o jednostce*, red. Jacek Wasilewski, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa, s. 171–195.
- Waszczyńska Katarzyna (2014), *Wokół problematyki tożsamości*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego”, nr 6, s. 48–73.
- Witosz Bożena (1981), *O wzajemnej relacji zaimków „ja” – „ty” w narracji*, w: *Język Artystyczny*, t. 2, red. Aleksander Wilkoń, Henryk Wróbel, s. 25–34.
- Wojciszke Bogdan (2010), *Sprawczość i wspólnotowość. Podstawowe wymiary społecznego*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Wójcicka Marta (2016), *Tożsamość w procesie komunikacji*, „Artes Humanae”, nr 1, s. 55–67.

Beata Duda, Ewa Ficek

**Pronominal Collocations as a Source of Identity References
(Based on Eyewitness Accounts of the Warsaw Uprising)**

The authors of the article present the results of (quantitative and qualitative) research on narrative interviews from the Oral History Archive – more precisely: memories of the Warsaw Uprising witnesses (its active participants). The main subject of the analyses, which align with the trends of reflections on the phenomenon of studies on social archives and follow the premises of memory linguistics, are the elements of the lexical level, i.e. collocations of the possessive pronouns *mój, nasz* (my, ours). In the discourse on the events of August 1944, they can be considered to be some of the significant determinants of individual and/or collective identities of the subjects.

The search for answers to the questions about how the identity of the Warsaw Uprising participants is revealed at the level of selected biographical narrations, what elements dominate there and how it is determined, allows for drawing some conclusions, including the final one: despite the expected predominance of individual identity (and personal views of the past), the examined relationships show a strong expansion of the sense of community which is evident even in the areas that fall within the domain of individual memory.

KEYWORDS: digital community archive; narrative interview; biographical narrations; individual and/or collective identity; memory linguistics.

dr Beata Duda – Instytut Językoznawstwa, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Śląski w Katowicach; zainteresowania naukowe i główne obszary badawcze: lingwistyka tekstu i dyskursu, humanistyka cyfrowa i lingwistyka korpusowa.

dr Ewa Ficek – Instytut Językoznawstwa, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Śląski w Katowicach; zainteresowania badawcze: zagadnienia dyskursologii, a także genologii lingwistycznej; lingwistyczne ujęcia archiwistyki społecznej; współczesny dyskurs terapeutyczny, jego aplikacje oraz translacje.